

Hoor mij, zie mij!

Naar kansengelijkheid in het onderwijs

Karim Amghar

Hoor mij, zie mij!

Naar kansengelijkheid in het onderwijs

Karim Amghar
Redactie: Paul de Maat

Colofon

Auteur

Karim Amghar

Redactie

Paul de Maat

Eindredactie

Lutje Niemantsverdriet

Vormgeving

Ton Kuijpers Vormgeving

Druk

RealBooks.nl

Eerste druk, 2021

ISBN 978-90-8319-260-4

© 2021 CED-Groep, Rotterdam

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hoor mij, zie mij!

Naar kansengelijkheid in het onderwijs

Veel kinderen in Nederland kunnen hun volle potentie niet bereiken. Ze hebben te maken met kansengelijkheid. Een belangrijke oorzaak daarvan is dat succesvol zijn in het onderwijs te veel afhankelijk is van externe factoren waarop je als individu geen invloed kunt uitoefenen. Vooral kinderen uit gezinnen met een lagere sociaal-economische status (SES) zijn hier het slachtoffer van.

Mensen denken vaak dat kansengelijkheid gaat over onder advisering. Maar onder advisering is slechts één onderdeel van kansengelijkheid. Het probleem van kansengelijkheid is veel groter. Het ontstaat doordat veel kinderen die opgroeien in gezinnen met een lage SES worden opgevoed door ouders die hier vaak niks aan kunnen doen, ouders met een lager opleidingsniveau. Deze ouders hebben dan niet de tools als opvoeder, niet de toegang tot noodzakelijke externe mogelijkheden zoals bijles, en niet genoeg kennis van het onderwijssysteem om ervoor te zorgen dat hun kinderen hun volle potentie kunnen bereiken. Zoals gezinnen met een hogere SES en ouders met een hoger opleidingsniveau dat bijvoorbeeld wel kunnen.

Inhoud

Voorwoord	7
1. Kansenongelijkheid	11
1.1 Kansenongelijkheid, een meerkoppig monster	13
1.2 Voorschoolse educatie en vroege achterstand	16
1.2.1 Jongens en meisjes	17
1.2.2 Het opleidingsniveau van ouders	18
1.3 Etniciteit en onder advisering	25
1.4 De rol van ouders	27
1.5 Groot verschil in opvoeding	28
1.6 Selffulfilling prophecy	30
1.7 Opleidingsniveau en sociaal-economische status binnen het gezin	32
1.8 Hoe herken je kansenongelijkheid?	36
1.9 Kansenongelijkheid in de geschiedenis	36
1.10 Twee eeuwen wetgeving rondom onderwijs en gelijke kansen	38
2. Hoe kansenongelijkheid ontstaat	43
2.1 'Niet te hoog adviseren'	44
2.2 Het mattheuseffect	45
2.3 De relatie met ouders	46
2.4 Schaduwonderwijs	47
2.5 Te vroege selectie	47
2.6 Lage sociaal-economische status	51
2.7 Laaggeletterden	53
2.8 Lerarentekort	57
2.9 Onderwijssegregatie	60
2.10 Het onderwijssysteem	62
2.11 Categorieel onderwijs en de drempel om te stapelen	64
2.12 Te veel onderwijsniveaus	65
2.13 Verwachtingen en mindset bij leerlingen	68
2.14 Armoede	70
3. De gevolgen van kansenongelijkheid	75
3.1 Onveiligheid	76
3.2 Lagere kwaliteit onderwijs	77
3.3 Sociale pijn versus fysieke pijn	80
3.4 Wantrouwen in instituties	82
3.5 Radicalisering en polarisatie	84
3.6 Identiteitsconflict	86
3.7 Groei lerarentekort in specifieke gebieden als gevolg	89

4. Onbewuste vooroordelen	91
4.1 Onbewuste vooroordelen	92
4.2 Algoritmes	95
4.3 Microagressie	98
4.4 Diversiteit en inclusie als sleutel	100
5. Op weg naar kansengelijkheid	103
5.1 Hoge verwachtingen	107
5.1.1 Aan wie geef je les?	107
5.2 Van een fixed mindset naar een growth mindset	109
5.2.1 Positief beïnvloeden van de mindset van leerlingen	111
5.3 Coping-mechanisme	113
5.4 Talent en verwachtingen	115
5.4.1 Het Rosenthaleffect	116
5.5 High Dosage Tutoring	118
5.6 Ouderbetrokkenheid	121
5.7 Verbetercultuur in onderwijsteams	123
5.8 Voldoende leraren	125
5.9 Scholen en later kiezen	126
5.9.1 Middenschool 2.0 De Tienerschool	126
5.9.2 Brede basisschool	129
5.10 De oplossingen	130
Zeven effectieve mindsets van Eric Jensen	133
Eindnoten	139

Voorwoord

Laat ik beginnen met: *niemand gaat het onderwijs in om kinderen te pesten*. Mijn vrouw heeft de pabo gedaan en ik heb gezien hoe ze daar heeft gestruggeld, en zie ook hoe slecht het salaris in het basisonderwijs is in verhouding tot het werk dat leerkrachten verrichten. Ze bereiden immers een nieuwe aanwas aan kanjers, schoonmakers, professoren, ministers, stratenmakers, advocaten en lassers voor.

Kansenongelijkheid in het onderwijs is een groot probleem. Een oorzaak voor grote maatschappelijke problemen, maar belangrijker nog, oneerlijk voor de kinderen die worden geboren en opgroeien in gezinnen en wijken waarin het lastig is om al je talenten te benutten. Helaas weten niet veel mensen wat kansenongelijkheid echt is, wat de oorzaak ervan is en wat voor grote nadelige gevolgen het kan hebben voor kinderen en voor de gehele samenleving. Daarom waardeer ik het enorm dat je de moeite hebt genomen om dit boek aan te schaffen, het van de plank te pakken, rustig te gaan zitten en dat je jezelf wilt wapenen met kennis rondom dit thema. Die kennis brengt de oplossingen voor kansenongelijkheid een stapje dichterbij.

Als docent, schrijver, programmamaker, maar vooral als mens hoop ik op gelijke kansen voor alle jongeren en wil ik daar een steentje aan bijdragen. Ik hoor je al denken: alle kinderen met een niet-westers Nederlandse achtergrond. Nee, laat ik beginnen met een duidelijk statement. Kansenongelijkheid is een maatschappelijk probleem. Het treft met name mensen met een lage sociaal-economische status (SES). Het kan dus net zo goed Jacqueline en Henk overkomen als Fatima of Djordy. Het probleem van kansenongelijkheid overstijgt religie, etniciteit en gender. Uiteraard ligt de nuance iets ingewikkelder en hebben jongens vaker last van kansenongelijkheid en speelt etniciteit 'een rol', maar niet op de manier zoals je zou denken. In dit boek geef ik hopelijk antwoord op al je vragen rondom kansenongelijkheid in het onderwijs.

Ik heb een enorme motivatie om kansenongelijkheid te bestrijden. Ik ben de vader van twee prachtige dochters genaamd Hajar en Zaynab. Als vader hoop ik dat mijn dochters kansen krijgen op basis van hun kunnen, niet op basis van hun SES, naam of geloof. Zelf heb ik ook te maken gehad met kansenongelijkheid en dit heeft een grote impact gekregen op mijn leven. In groep 8 kreeg ik een vmbo-kader-advies met een havo/vwo-citoscore. In 2019 en 2020 maakte ik hierover een vierdelige documentaireserie voor de NTR onder de titel *Karim pakt zijn kans*. In deze serie en

middels mijn eerste boek *Van radicaal naar amicaal* wil ik bijdragen aan een Nederland met gelijke kansen, minder radicalisering en meer begrip voor elkaar. Mijn motivatie komt uit de dingen die ik zie en meemaak.

Tien jaar geleden rolde ik het onderwijs in vanuit een commerciële baan. In die baan had ik een mbo'er op basis van zijn cv en sollicitatiebrief al aan willen nemen. Maar hij kwam een kwartier te laat op het gesprek en vond dat ik hem de baan moest gunnen. Gekleed in een trainingspak kwam hij binnen en hij zakte onderuit op een stoel. Ik vroeg hem waarom hij zich niet goed had voorbereid op het sollicitatiegesprek. Hij vertelde dat zijn ouders nauwelijks Nederlands spraken en hij op school alleen leerde cv's en motivatiebrieven te schrijven. Diezelfde dag belde ik de desbetreffende school om mijn beklag te doen. De onderwijsmanager was er niet van gediend. Maar na een week filosoferen belden ze me terug. Een maand later stond ik voor de klas op diezelfde school om jongeren te helpen de vaardigheden te leren die ze niet vanzelfsprekend thuis leren.

Ik zie veel prachtige dingen in het onderwijs. Leraren die tot laat in de avond bezig zijn met maatwerk of met een langetermijnvisie voor jongeren. Leraren die jongeren de vaardigheden leren om niet alleen succesvol te zijn op school maar ook in de samenleving, omdat ze weten dat niet alle jongeren dit thuis leren. Ik zie ook dat de overheid zich enorm bekommert om dit probleem. Met de Gelijke Kansen Alliantie (GKA) wordt elke dag keihard gewerkt om meer gelijke kansen te creëren in Nederland. Pilots worden opgezet, initiatieven worden geëvalueerd en er wordt gesproken met leerlingen zelf. Dit levert heel veel mooie dingen op. Er kan in mijn ogen niet genoeg aandacht zijn voor dit thema, omdat je samen veel meer kunt bereiken en je alleen niet veel in beweging kunt krijgen. Ik zie namelijk nog te veel leraren worstelen om jongeren te helpen. Ze zien steeds meer ingewikkelde thema's het klaslokaal insluipen, zoals radicalisering, kansenongelijkheid, straatcultuur en nog veel meer. De komst van social media, met name alternatieve media (amateuristische bloggers die voornamelijk propaganda, hoaxes, nepnieuws en complottheorieën publiceren) zorgen ervoor dat het gesprek in de klas steeds zwaarder wordt, voor zowel de docent als de jongeren. Ik zie vooral ook de groeiende kansenongelijkheid en de toenemende onmacht bij leraren om hier wat aan te doen. Het is steeds zichtbaarder wat dit doet met de kinderen. Met dit boek wil ik je helpen kansenongelijkheid aan te pakken. Dit kan als leraar, maar ook als ouder, jongerenwerker, wijkagent, social worker of andere eerstelijnswerker. Dit is een maatschappelijke uitdaging waaronder we samen onze schouders moeten zetten.

Ik zou graag van deze gelegenheid gebruik willen maken om een aantal mensen speciaal te bedanken, omdat zonder hen het boek er niet zou zijn. Op de eerste plaats de ABN AMRO Foundation, in het bijzonder Cees Brouwer en Marielle Versluis, voor de ondersteuning op het gebied van kennis en middelen. Daarnaast wil ik ook graag Paul de Maat van CED-Groep, Robin Vermeulen van Fonds ZOZ, en Henk Visscher en Ferukh Ahmed van Fonds SMDR, bedanken voor hun ondersteuning. Ook wil ik de NTR, in het bijzonder Willemijn Francissen, Frans Jennekens en Patrick Bisschops, enorm bedanken voor de kans om onderzoek te doen naar kansongelijkheid en om de serie *Karim pakt zijn kans* te maken. Daarnaast wil ik graag alle organisaties en professionals bedanken die ik voor dit onderzoek heb mogen bezoeken en spreken. Last but not least bedank ik mijn vrouw Sabiha, mijn kinderen Hajar en Zaynab, mijn lieve moeder Fatima die alles heeft gelaten voor de kinderen, mijn overleden vader Hassan die alles heeft gedaan om ons een betere toekomst te geven, mijn broers en zussen en uiteraard alle mensen die zich keihard inzetten om meer kansengelijkheid te creëren in Nederland.

Karim Amghar

A handwritten signature of Karim Amghar in blue ink, written in a cursive style.

Hoofdstuk 1

Kansenongelijkheid

Kansenongelijkheid in het onderwijs is het feit dat leerlingen met gelijke prestaties op andere niveaus terecht komen en dat kinderen met dezelfde persoonlijke mogelijkheden niet gelijk presteren. Maar dat is het niet alleen. Kansenongelijkheid is een meerkoppig monster en is daarom niet in één zin te omschrijven. Kansenongelijkheid heeft verschillende oorzaken. Etniciteit, opleidingsniveau en financiële middelen van de ouders zijn belangrijke factoren. Maar daar waar etnische profilering in het onderwijs (westers Nederlandse leerlingen met gelijke prestaties komen op hogere niveaus terecht dan niet-westerse Nederlanders) steeds minder vaak voorkomt, speelt het diploma van je ouders en de dikte van de portemonnee van je ouders (sociaal-economische status) een steeds grotere rol. Aan het einde van dit hoofdstuk weet je:

- wat kansenongelijkheid in het onderwijs is;
- hoe je kansenongelijkheid in het onderwijs kunt herkennen;
- welke rol armoede, opleidingsniveau van de ouders en etniciteit spelen;
- welke rol ouders en andere factoren spelen bij de groei of afname van kansenongelijkheid;
- hoe de geschiedenis van kansenongelijkheid eruitziet.

In 2016 deed de Onderwijsinspectie voor het eerst onderzoek naar kansengelijkheid. Onderwijsinspecteur Inge de Wolf kreeg signalen van collega-inspecteurs die constateerden dat kansenongelijkheid in de praktijk steeds meer toenam. In samenwerking met Universiteit Maastricht werd toen een onderzoek gestart. Uit dat onderzoek bleek dat kansenongelijkheid in de afgelopen tien tot vijftien jaar twee keer zo groot was geworden.

Beter onderwijs

Kansenongelijkheid in het onderwijs groeit, niet alleen in Nederland maar over de hele wereld. De vraag rijst, waarom is het dan nog niet opgelost? Er zijn tal van redenen te noemen. De Amsterdamse onderwijswethouder Marjolein Moorman, die al jaren strijdt tegen kansenongelijkheid, zegt dat het mede komt omdat het niet de kinderen van de beleidsmakers zijn die worden getroffen. In Nederland heerst een beetje het beeld dat er juist jaren 'te veel' aandacht is geweest voor de kinderen met een achterstand. We hebben in Nederland het gevoel dat die kinderen alle financiën opslokken en dat de 'betere' leerlingen daar de dupe van zijn geworden. Onderwijssocioloog Paul Jungbluth ziet de oplossing in het aanbieden van beter onderwijs voor achterstandsleerlingen. Hij zegt daarover: "We weten al heel lang dat de kloof tussen achterstandsleerlingen en de rest van de leerlingen in Nederland zeker zo groot is als in andere landen. Naast die zelfovertuiging dat we

al genoeg doen, bestaat ook het gevoel dat het allemaal zo hopeloos lijkt. Het schiet maar niet op met die achterstanden. Maar onderwijsongelijkheid zal nooit verdwijnen. De ongelijkheid in het onderwijs heeft juist blijvende aandacht nodig. We kunnen heus wel iets verbeteren voor de kinderen die juist heel erg afhankelijk zijn van goed onderwijs.”

De vraag die dan opdoemt is: moeten we niet gewoon accepteren dat er ongelijkheid is en doorgaan met waar we mee bezig zijn? De meeste leraren, beleidsmakers en ouders die ik spreek zeggen: “Nee! We moeten het niet accepteren en we moeten blijven vechten voor de kinderen die een lagere sociaal-economische status hebben en een afstand hebben tot het onderwijs en de samenleving. Daar hebben we nota bene een SAMENleving voor.”

1.1 Kansenongelijkheid, een meerkoppig monster

De Onderwijsinspectie liet in 2019 weten (Staat van het Onderwijs, 2019): *De afgelopen vijf tot tien jaar liep de kansenongelijkheid in het onderwijs op. Leerlingen met gelijke prestaties kwamen steeds vaker op verschillende niveaus. Het diploma van hun ouders werd hierbij steeds belangrijker. In geen enkele sector loopt deze ongelijkheid verder op. De ongelijkheid is nog steeds groot, maar dit is een positieve eerste stap.*¹

Uiteraard wekt dit de indruk dat het helemaal niet zo'n heel groot probleem is. Echter, wie dieper in de Staat van het Onderwijs 2019 duikt, komt schokkende dingen tegen. We nemen in dit hoofdstuk met elkaar door wat de drie factoren van kansenongelijkheid (etniciteit, opleiding van de ouders en sociaal-economische status) inhouden en wat ze betekenen voor leerlingen die hiermee te maken krijgen.

“De kansenongelijkheid in het onderwijs loopt op. Even slimme kinderen krijgen op school verschillende kansen. Als we niets doen, zal het verschil alleen maar oplopen”, waarschuwt hoogleraar en coördinerend inspecteur Inge de Wolf naar aanleiding van onderzoek van de Onderwijsinspectie.²

Inge de Wolf is Onderwijsinspecteur en chef Staat van het Onderwijs. In de Staat van het Onderwijs rapporteert zij jaarlijks over het functioneren van het onderwijs-

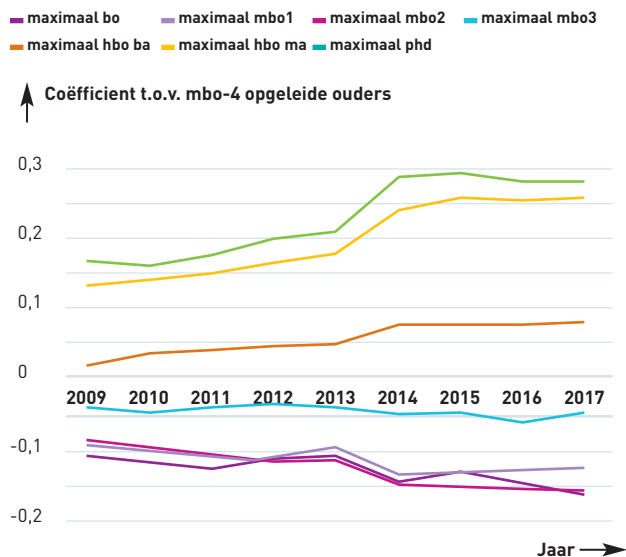
stelsel in het voorafgaande jaar. Samen met een aantal andere onderwijsprofessionals heeft De Wolf 'kansenongelijkheid' op de agenda gezet.

Vaak zie je dat mensen pas echt in beweging komen als ze het probleem voelen uit eigen ervaring of in hun directe omgeving. Zo was dat ook bij Inge de Wolf. Voor de serie *Karim pakt zijn kans* heb ik haar uitvoerig geïnterviewd over het item kansenongelijkheid. Ze is bevlogen en een voorloper waar het gaat om verandering op dit thema. Eén van de redenen dat ze zo hard loopt om kansenongelijkheid tegen te gaan komt voort uit eigen ervaring. Haar dochter (westers Nederlands) zat op school met een meisje met een niet-westers Nederlandse achtergrond. De dochter van Inge kreeg in groep 8 een hoger schooladvies dan het Nederlands-Marokkaanse meisje uit haar klas terwijl ze dezelfde Cito-score hadden. Haar dochter kreeg een gymnasiumadvies en haar Nederlands-Marokkaanse klasgenoot een vmbo-b-advies.

Uit onderwijsrapporten blijkt dat sociaal-economische achtergrond een grotere rol speelt dan afkomst. Alhoewel die ook vaak samengaan, en als dat gebeurt, krijgt diegene een dubbele klap.

Minder gelijke adviezen in groep 8

- advies steeds belangrijker voor eindniveau (en daarna)
- ongelijkheid in adviezen opgelopen
- zet versterkt door in voortgezet onderwijs

Figuur 1. Overadvisering en onderadvisering in de afgelopen jaren. Bron: Onderwijsinspectie Staat van het Onderwijs 2019, blz. 16.

In deze grafiek zien we dat leerlingen die in groep 8 gelijk presteren verschillende adviezen krijgen, en je ziet een groei in overadviseren en onderadviseren in de afgelopen jaren. Je ziet ook dat het diploma van de ouders van deze kinderen een

steeds belangrijkere rol is gaan spelen in de advisering. Kinderen van ouders met een hbo- of wo-opleiding (de bovenste drie lijnen, oranje, donkeroranje en groen) krijgen een hoger advies dan je op basis van de eindtoets zou verwachten (overadvisering). Daarnaast zie je dat kinderen van lager opgeleide ouders (de onderste vier lijnen, van lichtblauw tot donkerblauw) juist een lager advies krijgen dan je op basis van de eindtoets zou verwachten (onderadvisering). Het verschil in adviezen (zoals vmbo, havo of vwo) voor leerlingen die gelijk presteren op de basisschool is de afgelopen jaren alleen maar opgelopen.

De Wolf is heel duidelijk over het onderzoek van de Onderwijsinspectie naar kansenongelijkheid. "Vergelijken we kinderen met hetzelfde intelligentieniveau, dan zien we dat leerlingen met laagopgeleide ouders vaker doorstromen naar een lager onderwijsniveau. Ze krijgen lagere basisschooladviezen en deze worden minder vaak bijgesteld op basis van de eindtoets. Ook in de eerste drie jaar van het voortgezet onderwijs stromen deze leerlingen vaker af. Van deze cijfers ben ik erg geschrokken. Kansenongelijkheid is iets wat altijd in beweging is, maar ditmaal gaat het de verkeerde kant op."³

Zoals ik aan het begin van dit hoofdstuk al schreef, kansenongelijkheid is een meerkoppig monster. Er zijn meerdere factoren die aan het begin, midden en eind staan van kansenongelijkheid in het onderwijs. Opleidingsniveau van de ouders is daar een grote van. De Onderwijsinspectie heeft zelf onderzoek gedaan naar deze redenen in het onderwijs. Zo werden de Cito-gegevens van een bepaalde groep leerlingen verzameld, onderzocht en gekoppeld aan specifieke gegevens van het Centraal Bureau voor de Statistiek. Hieruit bleek dat het opleidingsniveau van de ouders een grote invloed had op het advies van de leerkracht. Leerlingen met dezelfde prestaties en hetzelfde IQ kregen verschillende adviezen.

Onderwijssocioloog Paul Jungbluth, die jarenlang onderzoek heeft gedaan naar onderwijskansen van leerlingen uit verschillende groepen, deed in een interview met Vrij Nederland in 2015 uit de doeken hoe erg de situatie eigenlijk is.⁴ Als je een lagere sociaal-economische status (SES) hebt, dus ouders hebt met een gezamenlijk jaarinkomen dat lager is dan 37.000 euro (het armste kwart van de leerlingen) en dat vergelijkt met leerlingen uit het rijkste kwart (ouders met een gezamenlijk inkomen van meer dan 68.000 euro per jaar) heb je vier keer zoveel kans om rond je zestiende op een onderwijsniveau lager dan de mavo te zitten. "Ben je daarbovenop van niet-westerse afkomst, dan ligt die kans nog hoger: meer dan de helft van deze leerlingen gaat naar dit type onderwijs. Van alle vierdejaars in het vwo

stamt maar liefst 45 procent uit het hoogste inkomenskwart en slechts 12 procent uit het laagste kwart.”

Uit onderzoek dat Paul Jungbluth deed in Limburg kwam onder andere naar voren dat kinderen in het basisonderwijs met een lage SES systematisch minder leren dan kinderen met hetzelfde talent maar een hogere SES. Dat bepaalt het verschil tussen mavo of havo bij het advies van het basisonderwijs naar het voortgezet onderwijs. ‘Institutionele discriminatie’ heet dit in de sociologie.

Jungbluth, die werd begeleid door oud-onderwijsminister en initiatiefnemer van de middenschool in Nederland Jos van Kemenade deed onderzoek naar gedifferentieerd leren en ontdekte dat dat soort onderwijs met name voor achterstandsleerlingen funest is. “Ze worden systematisch te laag ingeschat door leerkrachten en krijgen niet voldoende leerstof aangeboden, waardoor hun achterstand in stand blijft.”

1.2 Voorschoolse educatie en vroege achterstand

Maar deze ongelijkheid is er niet alleen in het voortgezet onderwijs en de bovenbouw van de basisschool. Al voordat kinderen naar de basisschool gaan zie je tussen de verschillende sociaal-economische groepen in Nederland duidelijke verschillen in taal, werkhouding en andere vaardigheden. We hebben het hier dus over kinderen van ongeveer twee jaar oud. Helaas is de harde realiteit dat deze verschillen nauwelijks tot niet verdwijnen gedurende hun verdere schoolloopbaan. Het Centraal Plan Bureau (CPB) constateert ook dat kinderen met een migratieachtergrond ten opzichte van kinderen met een vergelijkbare sociaal-economische achtergrond gemiddeld gezien met een achterstand in taal en rekenen beginnen, maar dat deze achterstand met de leeftijd afneemt. Deze kinderen maken tijdens de basisschool een inhaalslag waardoor ze vaak op hetzelfde niveau uitkomen. Alleen geldt dit niet voor kinderen van ouders van eerste-generatie-migranten. Helaas is het zo dat deze kinderen relatief vaak ouders hebben met een lager inkomen. De taal- en rekenvaardigheid van veel van deze kinderen zal daarom ondanks hun inhaalslag achterblijven ten opzichte van kinderen van ouders met een hoger inkomen of opleidingsniveau. Hierin wijken ze uiteindelijk echter weinig af van kinderen met eenzelfde sociaal-economische positie maar zonder migratieachtergrond. Op het gebied van werkhouding en gedrag zijn er al van jongs af aan weinig verschillen op basis van migratieachtergrond.⁵